

Nem szabad tananyagnak adni főiskolai hallgatóknak, gyakorló pedagógusoknak. A hétköznapi rasszizmusnak ez a gyűjteménye arra oktat, hogy „igazunk van”, mindaz a rossz, amit tapasztalunk környezetünkben, tanítványaink körében, a mértéktelenül szaporodó cigányok rossz szokásainak következménye.

A szerkesztői és kiadói hanyagság mintegy igazolója társadalmunk hanyagságának, közönyének, lustaságának. Mi volna jobb igazolás saját magunk számára, mint „a másik”? Ez a kötet arról szól, hogy „a másik” a hibás, s nem mi vagyunk trehányak, felületesek, paternalisták.

BALÁZS Sándor – NAGY Andor (szerk.): *A romapedagógia elméleti és gyakorlati alapjai*. Szöveggyűjtemény (Antológia). OKKER, Bp, 2000.

Forray R. Katalin

Cigány szótárak

Az utóbbi években egyre jobban előtérbe kerültek a magyarországi cigánysággal kapcsolatos kutatások, amelyek mind több tudományterületre terjednek ki. A kulturális antropológiai, a szociológiai, a politológiai, az egészségügyi stb. kutatások mellett a cigányság nyelvével is egyre több szerző foglalkozik, a nyelv lexikájának gyűjteményeként pedig egyre több cigány szótár jön létre.

A magyarországi cigányságnak – az 1971-es országos vizsgálat adatai szerint – körülbelül 71 százaléka kizárólag magyarul beszélt, őket romungróknak hívják, és valamikor az úgynevezett kárpáti-cigány nyelvet beszélték, amelyet kisebb közösségek még ma is használnak Csobánkán és Versenden.

A cigányok 7,6 százaléka a beás nyelvet beszélte (1971-ben), amely a román nyelv egy archaikus változata. A beások nagy része a Dél-Dunántúlon él.

A harmadik csoport, amely az 1971-es adatok alapján a cigányság 21,2 százalékát tette ki, az oláh cigány (romani) csoport, melynek tagjai öt különböző nyelvjárást beszélnek. A legjelentősebb dialektusa a lovári, amely az újind nyelvcsaládba tartozik.

Az 1993–94-es országos vizsgálat szerint megváltozott a cigányok anyanyelv szerinti megoszlása: a magyarul beszélők aránya 89,5 százalék, a beásoké 5,5 százalék, az oláh-cigányoké 4,4 százalék. Ezek a csökkenő cigány nyelvtudást jelző számok nem feltétlenül a beások és oláh-cigányok számának a csökkenését jelzik, hanem a beás és oláh-cigány nyelvet beszélőket.

Megjegyzem, hogy nem egyértelmű, mely esetekben használjuk a „nyelv”, illetve „nyelvjárás” meghatározásokat a cigány nyelv/nyelvjárások esetében. Ebben az írásban nyelvként definiálok a „nagy”, egymástól elkülönülő, más-más eredetű cigány nyelveket (beás, oláh cigány), és nyelvjárásként kezelem az egyes csoportokon belüli nyelvjáráásokat (lovári, gurvári) – ellentétben *Vekerdi József* szóhasználatával.

Az oláh cigány és a beás írásbeliség kialakulása csak az 1960–1970-es évekre tehető, amikor a cigány értelmiség megerősödött Magyarországon. Kétféle helyesírása létezik a cigány nyelveknek: egyrészt az angol ortográfián alapuló nemzetközi írásmód, másrészt a magyar nyelven alapuló helyesírás.

Magyarországon többféle cigány szótár jelent meg, egy részük viszont csak kéziratbar hozzáférhető. Szótárának bevezetőjében *Vekerdi József* tizennégy szótárt sorol fel (amelyeket fel is használt munkája során), ebből négy oláh cigány szótárt, négy beást, egy

szintót, és öt olyat, amelyek többféle nyelvjárást egyesítenek. Külön említtem még a *Rostás-Farkas György* és *Karsai Ervin* szerkesztésében megjelent szótárát, valamint az alábbiakat:

– ‚Magyar-cigány, cigány-magyar szógyűjtemény’ 1893-ból, amely ‚Cigányok’ címen megjelent külön mellékletként: A Pallas Nagy Lexikona. IV. kötet. Bp, 1893. (a 364. és a 356. lap között) (XLIII-XLVIII.lap), valamint megtalálható a www.obh.hu/nek/hu/erdeks/cig-ma/m_cig.htm Internetcímen.

– *Hancock, Ian*: ‚A Handbook of Vlax Romani’. Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1995.

– *Pobozniak, Tadeusz*: ‚Grammar of the Lovari Dialect, The Lovari Vocabulary’. Polska Akademia Nauk, 1964. (Információk találhatóak a www.osi.hu/iep/minorities/Bibliography.htm címen.)

– *Szabó Géza*: ‚Magyar-cigány, Cigány-magyar szótár’. Komp-Press Kiadó, 2000. (Románia), kb. 8000 címszavas szótár.

Nem térek ki az olyan munkákra, amelyek például szlengként tartalmaznak cigány szavakat, mint például a diáknyelvi szószedetek, vagy a börtönszlenget tartalmazó jegyzékek. Kizárólag a cigány köznyelvre és az irodalmi nyelvre vonatkozó anyagokból válogattam. Ebben a recenzióban a szótárak közül hárommal kívánok részletesen foglalkozni.

Choli Daróczy József – Feyér Levente: Cigány-magyar kisszótár (Romano-ungriko cino alavari)

Szerk.: Boros József. TIT Országos Cigány Ismeretterjesztő Munkabizottsága, Bp, 1984.

A szószedet az oláh-cigány lovári nyelvjárásán alapul. A köznyelvi lexika mellett szerepelnek benne nyelvújítási szavak is. Vekerdi József szerint dialektális szempontból fenntartással kezelendő, mivel más cigány nyelvekből is felvesz szavakat, valamint a szerzők nagy mennyiségű helyesen képzett, de használaton kívüli cigány szóval gazdagítják a szótár anyagát. Roma használók szerint azonban igen jól alkalmazható, jól kezelhető szótár, amely remek kiegészítése a *Choli*-féle *Zhanes-Romanes* nyelvkönyvnek, amelyet ma is használnak a lovári nyelv tanítása során. A szótár a magyar nyelvi átírást veszi alapul, a magyar állami cigány nyelvvizsgához is szükséges ortográfiával.

A szószedet bevezetőjében a szerzők részletes tájékoztatást nyújtanak a használathoz szükséges tudnivalókról. Megtudjuk, hogy a cigány ragozó nyelv, két nyelvtani nemet különböztet meg (hím- és nőnem) és nyolc esetet. Létezik múlt, jelen és jövő idő, kijelentő, feltételes, felszólító mód.

A főnevek után a szerkesztők zárójelben feltüntették a többes szám végződését is, a melléknemeknek pedig a hím- és nőnemű, valamint a többes számú alakját. Az igék szótári alakja után zárójelben a befejezett múlt idejű alak végződését is megadják. Minthogy tipográfiai problémák miatt nem jelölték a szóhangsúlyokat és a magánhangzók hosszúságát, a bevezetőben összefoglalják a legfontosabb hangsúlyszabályokat. Jelölik az egyes betűk kiejtését, a szószedetben alkalmazott rövidítéseket, valamint közlik az alkalmazott betűrendet is.

A konkrét szószedet két különálló részből áll: cigány-magyar és magyar-cigány részekre oszlik. A két fejezet nem tükre egymásnak, a magyar-cigány szószedetben a szerzők saját bevallásuk szerint a magyar-idegennyelvi kisszótárak címszóanyagát vették alapul (bár nem tudni, pontosan melyik szótárakra gondolnak).

A szószedet végén, a függelékben rövid nyelvtani útbaigazítást találunk a főnévragozásra, a melléknévragozásra, a névmásragozásra és az igeragozásra vonatkozóan. A szószedet maga kb. 1800–1800 címszót tartalmaz.

A szócikkek egységes betűtípussal szedettek, a címszavak mögött található rövidítések dőlt betűsek. Egyes esetekben a címszavak jelentése után szóhasználati példákat is találunk.

Végezetül nézzünk néhány példát a cigány-magyar és a magyar-cigány részből:

aba *hat*, már
 abav/a/ *h*, lakodalom;
 abav kerel/das/ lakodalmat
 csap/ül
 abdyarel/das/ *ts i*, villogtat, ragyogtat

a, az /*határo:out* névelől/ o, e
 abba/n/ ande kodo, ande kodi
 ande kodoleste, ande kodolate
 ablak felyastra
 abroncs cherkó

Rostás-Farkas György – Karsai Ervin: Cigány-magyar, magyar-cigány szótár.

Kossuth Könyvkiadó, Bp, 1991.

Ez az 1991-ben megjelent szótár az előzőhöz hasonlóan a romani nyelv lovári dialektusára épül. A lexikai anyag tudományosan megalapozott, egyfajta nyelvújítási szótárként is számontartott mű.

A szótár előszavában *Szépe György* professzor mind magukról a cigány szótárakról és előzményeiről, mind a szerzőkről tájékoztatja a használókat. Jelentős állomásként említi a szerzők „Kenyva Kiponca – Képes szótár” (Országos Pedagógiai Intézet, Bp, 1984) címmel megjelent öt füzetből álló munkáját. Jelentős kezdeményezésként tartja számon a cigány szótárak közül harmadikként bemutatásra kerülő szótár első kiadását. (Ez *Veckerdi József*, „A magyarországi cigányság szótára” címmel 1983-ban, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen kiadott szótára.)

Rostás-Farkas György és Karsai Ervin (másokkal egyetemben) a magyarországi cigány irodalmi és köznyelv megteremtését tűzték ki célul, erre pedig a legalkalmasabbnak a lovári dialektust tartják. Nemcsak a köznyelvben, a beszélt nyelvben létező szavakat vették fel a szótárba, hanem a cigány írók, költők műveiből is gyűjtöttek, válogattak. Nyelvújításra töreksenek, és mivel a szótár már tíz éve jelent meg, és azóta is jelentős mértékben bővült a cigány irodalom verses és prózai művekkel, valamint számos műfordítás gyarapította a romani irodalmat, már meg is kezdték a szótár felújítási munkálatait.

Természetesen az újonnan keletkezett szavak nem gyakran fordulnak elő a köznapiszóhasználatban, a magukat nyelvújítónak valló szerzők azonban bővíteni, gazdagítani szeretnék nyelvük lexikáját.

Az előszó után rövid tájékoztató következik a cigány nyelv hangjairól és kiejtésükről, a cigány ábécéről és a szótárban használt rövidítésekről és jelekről. A szótár az előzőekben bemutatott műhöz hasonlóan a magyar nyelven alapuló helyesírást alkalmazza. Grammatikai információkat is megad: külön jelöli a hat igeragozási osztályt (1) (6), az egyes és a többes számot (esz, tsz), a nőnemű (nm) és a hímnemű (hn) főneveket, tárgyast (tgy) és tárgyatlan (tgytl) igéket stb. Stilisztikai információként a vulgáris (vulg), illetve a ritka vagy nyelvújítási (Δ) szavakat jelölik. Két fejezetből áll: az első rész a cigány-magyar szótár, a második a magyar-cigány szótár. A szótári részt függelék követi, melyben széles körű tájékoztatást kapunk a cigány igék ragozásáról, a hatféle ragozási típusról, a cigány főnevekről (ragozási típusokról, hímnem-nőnemről), a melléknevekről, a számnevekről, a névmásokról. A kötet végén a szerzők a cigány szavak hangsúlyozására is kitérnek, egyébként a magánhangzó fölé húzott vízszintes vonallal jelölik a szóhangsúlyokat.

A szótári rész körülbelül 2200 címszót tartalmaz, mind a cigány-magyar, mind a magyar-cigány részben. Maga a szótár két oszlopban található, az első oszlopban a cigány szavak a grammatikai és stilisztikai információkkal, a második oszlopban a magyar megfelelőik. A címszavak félkövér betűkkel szedettek.

Nézzünk néhány példát a szótárból, először a cigány-magyar felé:

Δab *hn* (*ts: ab*)
 aba *hat*
 ābav (-a) *hn*
 ābav kerel (1)

folyó
 már
 lakodalom
 lakodalmat tart

Keressük vissza ezeket a jelentéseket a magyar-cigány részből:

folyó <i>fn</i>	△len (ya), folyōvo (-ura) <i>hn</i> , dorija (-i) <i>mn</i> , begej (-a) <i>hn</i>
uár <i>hat</i>	aba
lakodalom <i>fn</i>	ābav (-a) <i>hn</i> , bijav (-a) <i>hn</i>
lakodalmat <i>tart</i>	abav kerel (1)

Ebből az egyszerű példából rögtön kitűnik, hogy a cigány-magyar és a magyar-cigány rész nem feltétlenül tükörképe egymásnak, hiszen például az „ab” („folyó” jelentésű) ritka cigány szó egyáltalán nem szerepel jelentésként a magyar „folyó” címszó szócikkében.

A magyar-cigány második részből is nézzünk meg még néhány példát:

a, az <i>határozott névelő</i>	e <i>nm</i> , o <i>hn</i> , le <i>tsz</i>
abál <i>igy</i>	peril (4), perisárel (1)
abba	ande kodo/-i
abbahagy <i>igy</i>	mukei (1)

**József Vekardi: A Comparative Dictionary of Gypsy Dialects in Hungary
(A magyarországi cigány nyelvjárások szótára).**

Szerk.: Várnai Zsuzsa. Terebess Kiadó, Bp, 2000.

Vekardi József egy háromnyelvű szótárt készített, amely szerkezetében erősen különbözik az előzőekben vizsgált szótárakétól. A preface/bevezetés először angol, majd magyar nyelven ad tájékoztatást a magyarországi cigány csoportokról, nyelvcsoportokról, majd nyelvjárások szerint felsorolja az eddigiekben megjelent szógyűjteményeket, amelyeket szótára elkészítéséhez felhasznált:

Oláh cigány nyelv:

– *Sztojka Ferenc*: 'Ő császári és királyi fensége József főherczeg magyar és cigány nyelv gyök-szótára'. (Románé álava. Iskolai és utazási használatra. Kalocsa, 1886. (Paks, 1890.) 13740 címszó, többségük cigány képzővel ellátott magyar szó.

– *Hutterer Miklós – Mészáros György*: 'A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár.' A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 117. Bp, 1967.

– *Horváth Rudolf*: 'A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai'. Kézirat, 1911. Szegedi Egyetemi Könyvtár. Kb. 1500 szó.

– *Sztanyovszky Tibor* szójegyzéke, kézirat, a két világháború között keletkezett.

Magyar cigány nyelv:

– *Bornemissza János*: 'A cigány nyelv elemei'. Pest, 1853. (A mai nógrádi nyelvjárással azonos.)

– *Gyórfy Endre*: 'Magyar és cigány szótár. Czigányul mondva Vakeriben'. Paks, 1885. (Egykori dunántúli cigány nyelvjárás)

– *Romano Rác Sándor*: 'Kárpáti cigány-magyar, magyar-kárpáti cigány szótár és nyelvtan'. Bp, 1994. (A ma élő romungro nyelvjárás)

– *Erdős Kamill*: 'A ma élő magyar-cigány nyelv'. Kézirat a Néprajzi Múzeum adattárában. 1950–55 között Nógrád megyében gyűjtött anyag.

Szinto nyelvjárás:

– *Mészáros György*: 'A magyarországi szinto cigányok. Történetük és nyelvük'. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 153. Bp, 1980. (Rövid szójegyzéket is tartalmaz, német kölcsönszavakkal.)

Több nyelvjárást egyesítő szójegyzékek:

– Miklosich, Franz: 'Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's'. Bd. II. Wien 1872., S. 37–61: Vocabular zusammengestellt aus drei Wörtersammlungen des Herrn Prof. Dr. F. Müller und aus der Grammatik von J. Bornemissza.

– 1864 szó, részben magyar cigány, részben vend cigány szavak.

– Choli Daróczi József – Feyér Levente (vö. fent, az első elemzett szótár)

– Csenki Sándor: 'Cigány szótár. 1934–35'. Kézirat a püspökladányi Karacs Ferenc Gimnáziumban. (püspökladányi másári cigány nyelvjárás, recski magyar cigány, hosszúpályi gurvári stb.)

– Mészáros György: 'Cigány-magyar szótár. Magyar-cigány szótár'. Kézirat, 1971. (Többsége lovári.)

A bevezető hátralevő részében a szótár szerkezetéről kap tájékoztatást az olvasó, majd a rövidítések jegyzéke következik, végül pedig információk az írásról és a kiejtésről.

A szerző minden egyes szó után jelöli a nyelvjárást, amelyben az adott szó előfordul, és a szavak alakváltozataira is utal (>). Amikor egy szó után nem tüntet fel nyelvjárás-típust, az azt jelenti, hogy az adott szó minden nyelvterületen használatos. Ha más-más alakváltozatokat használnak az egyes nyelvek, illetve nyelvjárások, a nyelvjárási változat után zárójelben feltünteti a többi nyelvjárásban használt eltérő szavakat is. Zárójelben található a szabálytalan ragozási alakok; helyenként pedig etimológiai információkat is feltüntet a szócikk végén. (pl. Germ. – német eredetű szó) Lényeges információ a szótár használatához, hogy ellentétben az előbb bemutatottakkal, Vekerci az angol ortográfián alapuló nemzetközi átírási rendszert alkalmazza a cigány szavak írásakor. Körülbelül 2600 címszót tartalmaz a szótár.

Az angol-cigány és a magyar-cigány szöszedetben csak az első címszó szerepel nyelvjárási változatok nélkül. A szerző művének ez már a második kiadása.

Lássunk a szerkezetre néhány példát a cigány-magyar részből:

a>la.

aba V (mār R Ve G, šun S)
already // már; ~ či birij l
can no longer endure it //
már nem bírom; *de m'-ek*
felija mārro give me a piece
of bread, please // adj már
egy szelet kenyeret <Gr.
π 'α? already // már?; Rom.
abia scarcely // alig?

abav / abev > bijav.

abdjol V r. Ch (syn. *fimlal*) to
aber / shine // fénylik.

ābēr / ōbēr / ōvēr S (de V G R
Ve <H.) but, however // de
<Germ. *aber*.

A szótári rész után következik az English-Gypsy Word Index:

abandon: *mukel*
abduct: 1. *čhivel*, 2. *našavel*
abhor: *grecoj pe*
able, be~: *birij*

Ezt követi a magyar-cigány szójegyzék:

ablak: 1. *bloka*, 2. *fejāstra*
abroncs: *čerko*
acél: *aspin*
ad: *del*

A magyarországi lexikográfia újabb fellendülő ágához érkezett – ebbe a fejlődési tendenciába szervesen épülhet be a magyarországi cigányság szótárainak kiadása. Örömmel látjuk, hogy az évek óta megjelenő kevés, de jelentős cigány szótár nyelvi anyaga folyamatosan bővül, a szótárak szerkezete egyre modernebb vonásokat mutat, és a nyelvészeti kutatások eredményeiből is egyre több tükröződik a munkákban. Igen jelentős lépés a cigány szótárak megjelentetése, hiszen nem csak a nyelvi, de a kulturális identitás megerősítésében is fontos szerepet játszanak, és nem utolsósorban a nyelvtanításban is kulcsfontosságú helyet töltenek be. Méretükben, címszóanyaguk alapján a kisszótárak kategóriájába sorolhatóak; a cigány nyelvek szókincséhez viszonyítva azonban akár a középszótárak közé is beilleszkednek. További lépésként hasznos volna egy széleskörű lexikai adatbázis kiépítése, amely kiválóan szolgálhatná a további szótárak megjelentetését.

Ebben a recenzióban nem szerepel beás szótár. Mivel a beás egy jelentős magyarországi cigány csoport nyelve, a későbbiekben szándékomban áll egy külön írás keretében foglalkozni kiadott szótáraikkal.

Fóris Ágota

Az idegennyelv-oktatás tantervelméleti háttere

Miután megismerhettük a Nemzeti Tankönyvkiadó 'Nyelvpedagógia' című sorozatának első kötetében az idegennyelv-oktatás elméleti alapjait és gyakorlatát, most mód nyílik arra, hogy a nyelvoktatás megtervezésének tudományos hátteréről is összefoglaló ismereteket szerezzünk. A sorozat idén megjelent második kötete az idegen nyelvi tantervekkel foglalkozik. A kerettanterv bevezetésének évében ez mind az elméleti szakemberek, mind a gyakorló nyelvtanárok szempontjából is igen aktuális téma. Kurtán Zsuzsa kötetének értékét is jelzi, hogy Katona Lucia – előző számunkban megjelent – recenzióját követően újabb elemzésnek adunk helyt.

Csak amikor a Nemzeti Alaptanterv bevezetése a küszöbön állt, akkor eszmélt fel sok nyelvtanár, hogy az idegen nyelvek oktatásához szükséges tantervi háttér milyen nagy súlyt kaphat a napi munka során. Sokáig fel sem merült, hogy a tantervet a mindennapi munkában a tanár kézbevegye. A nyelvtanítás folyamatát – tudatosan vagy csak véletlenszerűen – többnyire a tankönyvként használt nyelvkönyv szabta meg. Ilyen előzmények után a NAT alapján is csak kevés olyan helyi tanterv született, amelyik egy iskola önálló oktatási programját tükrözte volna vissza. *Kojanitz (1)* adatokat is említ, miszerint „a helyi tantervek nagy része, mintegy 90 százaléka átvett tantervi mintákat használt fel”, ezen belül „az iskolák 67 százaléka 5–10 mintatantervből” dolgozott, aminek eredményei szakmailag eléggé eklektikus, nem koherens tantervek lettek. Az országos érvényű dokumentum nem váltotta be igazán a hozzá fűzött modernizációs reményeket. A nyelvtanítás tantervelméleti hátterével csak igen kevesen foglalkoztak. A fenti állítást saját tantervbíráói tapasztalataim is megerősítik: azok a német tantervek, amiket bíráltam, alapvetően a tantervi adatbankból átvett munkák. A hazai szakirodalom csak akkor kezdett el a témával behatóbban foglalkozni, amikor a tanárok már súlyos problé-